

Vorbij het grensland ligt Ecopolis, waar *the limits are the sky*¹

Dirk Holemans

Grensland

‘Grensland’ is de vertaling van de Engelse term *Frontierland*. In het Engels heeft dit begrip een duidelijk omlinnde historische betekenis. En jongeren kennen die, zij het onrechtstreeks. Als je aan hen vraagt waar *Frontierland* ligt, is de kans groot dat ze Disneyland in Parijs zullen antwoorden. Het is dan ook een gekend onderdeel van de Disneyparken, met als thema het Wilde Westen uit de 19de eeuw, met cowboys, pioniers en natuurlijk ook salons vol gelukzoekers. Voor Walt Disney was dit geen toevallig thema, hij creëerde *Frontierland* om het verhaal te laten herleven van de geschiedenis van zijn land. Zoals hij zelf schreef in 1955 over zijn creatie:

*Frontierland. It is here that we experience the story of our country's past. The color, romance and drama of frontier America as it developed from wilderness trails to roads, riverboats, railroads and civilization. A tribute to the faith, courage and ingenuity of our hearty pioneers who blaze the trails and made this progress possible.*²

Dit citaat vat het moderne westerse wereldbeeld goed samen: de opdracht bestaat erin de ‘wildernis’ te veroveren, te ontwikkelen in (spoor)wegen en beschaving; dat is de vooruitgang waarnaar we moeten streven. Het wereldbeeld maakte de expansie van de westerse bevolking en economie mogelijk op basis van het leeghalen van de rest van de wereld (wat we kunnen omschrijven met de term *extractivisme*). Het omvat als fundament een stevig dualisme dat zijn intrede deed in de 17de eeuw met de Verlichting en denkers als René Descartes. Deze Franse filosoof introduceerde in zijn werk *Discours de la méthode* (1637) de tweedeling tussen de denkende mens en zijn omgeving, waarbij de mensen de rol krijgen van ‘*maîtres et possesseurs de la nature*’. En Descartes was optimistisch: deze wetenschap en haar toepassingen zal niet alleen leiden tot een oneindig aantal uitvindingen die ons zonder inspanning zullen laten genieten van de vruchten van de aarde, ze zal ons ook toelaten gezond te blijven.³ Zoals we weten, zal deze westerse wetenschap en technologie zich verbinden met het kapitalisme, dat altijd op zoek is naar nieuwe grondstoffenplekken en afzetmarkten. Zo krijgen we, zoals de milieufilosoof Etienne Vermeersch het verwoordt, het *WTK-bestel* dat onstuitbaar is gebleken in zijn verovering en groei de voorbije eeuwen. Aldus maakte de westerse mens zich los van cycli en seizoenen en lag de weg open voor exponentiële expansie.⁴

Het moderne wereldbeeld vindt niet alleen zijn toepassing in technisch vernuft, ook juristen gaan ermee aan de slag in hun toepassing van de term *terra nullius*. Deze term uit het Romeinse recht, die ‘niemandslaan’ of ‘leeg land’ betekent, werd in de moderne tijd handig gebruikt om het koloniseren van ‘leeg’ land bewoond door ‘wilderen’ te legitimeren. Deze inboorlingen hadden geen rechten vanuit het perspectief

van de westerse beschaving, omdat ze zich nog niet buiten de natuur plaatsten en het systeem van private eigendom niet kenden. Niet toevallig liet de Spaanse kroon Columbus, op zoek naar Amerika, vergezellen door een notaris.⁵ En het is jammer genoeg geen verhaal over een visie uit een ver verleden. Ze vormde de aanname dat Australië bij de komst van de Europeanen een leeg-landcontinent was, en vormde tot 1992 het fundament om de soevereiniteit van de Australische staat op te baseren.⁶

Het is geen overdrijving om te stellen dat de westerse 'ontwikkeling' steeds gepaard ging met de uitbuiting van bevolkingsgroepen en natuur in andere delen van de wereld (en uiteraard ook in Europa zelf). Het dualisme tussen de 'denkende mens' en wat daar buiten lag, tussen onze westerse cultuur en de wilde natuur, fungeerde als drijvende kracht om de westerse beschaving uit te breiden en alles te temmen wat erbuiten lag: de natuur, de wildernis, de wilden.

Het Anthropoceen: voorbij natuur en cultuur?

Zestig jaar na de uitspraak van Walt Disney, staan we op het punt om de laatste Grenslanden te veroveren. Denk aan boskap in het diepe hart van het Amazonewoud voor plantages, en aan olieboringen in de Noordpool of de exploitatie van de diepzeebodem. En in feite bestaat er met de klimaatwijziging eigenlijk geen grensland meer. Alle natuur, van het stadsbos tot de steppe, is nu meer of minder beïnvloed door de mens. Of denk aan die bekende satellietfoto's van Europa of Noord-Amerika

bij nacht: het zijn fel verlichte landkaarten waar je de grote steden zo op terugvindt.

Het dualisme tussen de 'denkende mens' en wat daarbuiten lag, tussen onze westerse cultuur en de wilde natuur, fungeerde als drijvende kracht om de westerse beschaving uit te breiden en alles te temmen wat erbuiten lag: de natuur, de wildernis, de wilden.

Wetenschappers vinden deze evolutie zo radicaal – de impact van de mens is nu duidelijk zichtbaar in de evolutie van de aarde – dat ze de geologische term van het Holoceen willen vervangen door die van het Anthropoceen. Dat is opmerkelijk, want het Holoceen start bij de laatste ijstijd en duidt op een relatief warme periode of tussenijstijd. Het Holoceen zou dus in principe, volgens 'natuurlijk verloop' pas binnen vele

duizenden jaren eindigen als de temperatuur daalt en een nieuwe ijstijd aanbreekt. Het menselijk handelen van de laatste twee eeuwen heeft dus een impact die vergelijkbaar is met een ijstijd, alleen gaat de gemiddelde temperatuur op aarde nu snel naar boven!

De idee dat alles nu door de mens is aangeraakt, heeft verreikende gevolgen. De idee dat er altijd wel ergens voorbij *Frontierland* een leeg gebied is dat we kunnen gebruiken als eindeloos magazijn voor grondstoffen, als vuilnisbak zonder bodem, en waarvan de uitbuiting geen enkel negatief effect heeft op ons eigen welzijn (integendeel), moet radicaal naar de prullenmand. Kunnen we erkennen dat we nu allemaal cowboys zijn, ongemakkelijk op ons paard zonder grensland?

De erkenning van het Anthropoceen leidt tot het pleidooi om een wereldbeeld te ontwikkelen dat het dualisme mens/natuur overstijgt. Een pleidooi dat we ondersteunen, maar daarmee is er nog geen consensus over wat de gevolgen hiervan zijn, integendeel. Sterker nog, sommige groepen pleiten er meteen voor om ook de concepten

‘natuur’ en ‘cultuur’ van de hand te doen, maar dat is een brug te ver, zoals we verder zullen argumenteren.⁷

Weg met natuur?

Iets meer dan twintig jaar geleden schreef de bekende Amerikaanse milieu-activist Bill McKibben het spraakmakende boek *The end of Nature*. Hij lamenteerde dat een meer nu veeleer een plek voor motorboten was dan de habitat voor haar natuurlijke bewoners. Het essentiële karakter van de aarde was aan het veranderen. Schreef McKibben dit boek vooral om deze evolutie aan de kaak te stellen, dan is er de laatste jaren een groep opgestaan die dit einde van de natuur vooral als een kans ziet. Sommigen van hen omschrijven zich heel slim – of is het cynisch – als de ‘nieuwe pragmatische milieubeweging’ (*Antropocene Boosters*).⁸ Zij argumenteren eenvoudig: de menselijke invloed op aarde is zo groot dat het geen zin heeft om nog van natuur te spreken. We hebben, ten voordele van de mensheid, van de wereld een groot park gemaakt; laat ons dat gewoon aanvaarden. En in een park heb je nu eenmaal een beperkt aantal soorten planten en dieren, dus is het verdwijnen van soorten planten en dieren geen enkel probleem. Deze *framing* is dan de basis voor de volgende stap in hun redenering. Waarvoor dient een tuin? Juist, om te bewerken, en volledig naar je hand te zetten. Dus de aarde is nu niets anders dan een reusachtig gebied dat wacht om door de mens ontwikkeld te worden. Een variante op dit verhaal is dat van de *novel ecosystems*. Zwaar verontreinigde gronden, verstoorde ecosystemen, biologische invasies of het veranderende klimaat zijn gewoon de nieuwe natuur. Volgens de pleitbezorgers van *novel ecosystems* hoef je je nooit zorgen te maken om de natuur, de natuur past zich wel aan, het is aan ons om er telkens opnieuw opportuniteiten te vinden.⁹ Zo fungeert het Antropoceen als de hefboom om meer ruimte te creëren voor economische groei. Niet toevallig zitten in deze groep ook heel wat mensen die het bedrijfsleven een grote rol zien spelen in die parkaanleg. Vanuit een technologisch optimisme zien ze nieuwe techno-innovaties (zoals genetische manipulatie en geo-engineering) alle mogelijke uitdagingen oplossen. Ook het concept van de ‘nieuwe wildernis’, dat momenteel opgang maakt bij natuurbeschermers in Vlaanderen en vooral in Nederland, sluit daarbij aan. Natuur is maakbaar.

Je zou kunnen stellen dat deze *Antropocene boosters* het dualisme cultuur/natuur willen opheffen door een van de twee termen te schrappen. Daarmee verdwijnt echter ook het belangrijkste begrip dat uitdrukt dat er buiten de mens een waardevolle realiteit bestaat, waar we ondanks alles nog maar een fractie van begrijpen.

Hiermee is niet gezegd dat het natuurconcept van de traditionele natuurbeschermers zonder problemen is. Ook zij gingen uit van het duale denken, waarbij natuur eveneens als een lege ruimte zonder mensen werd gedacht, die bovendien in afgebakende ruimtes zou overleven. Toen het eerste natuurpark in 1872 in Yellowstone werd opgericht, maakten weinig mensen zich zorgen over de inheemse Crow- en Shosone-bevolking die door het Amerikaanse leger van hun thuisland verdreven werd. Ze stonden het onbezorgd toeristenbezoek aan het park in de weg. En ook vandaag moeten we vaststellen dat het installeren van ondertussen meer dan 30.000 beschermde natuurgebieden wereldwijd niet heeft geleid tot het stoppen van de beschadiging van cruciale ecosystemen en de ineenstorten van de biodiversiteit. Zonder de natuurgebieden was het uiteraard nog veel erger geweest, maar ook zij

zullen de achteruitgang van de biodiversiteit niet kunnen keren als we geen grenzen stellen aan de toenemende menselijke impact op het systeem aarde. Want natuur kan niet worden geïsoleerd in afgebakende ruimtes, mens en natuur zijn innig met elkaar verbonden in het samenhangend ecosysteem aarde.

Bovendien is het concept van 'maagdelijke natuur' moeilijk vol te houden. Zoals Andrew Goudie toont in *The Human Impact*, is de menselijke invloed groter dan we denken. Al meer dan 50.000 jaar gebruikt de mens het vuur om het landschap naar zijn hand te zetten. Een gebruik dat de Aboriginals in Australië nog steeds hanteren: het 'lege' land dat de Europeanen innamen was dus minder natuurlijk dan ze dachten.

Weg met cultuur?

Het laatste voorbeeld toont dat ook het concept 'cultuur' van de hand doen niet zonder gevaar is. Want cultuur staat niet alleen voor een bepaalde kijk op de natuur, maar ook voor specifieke sociale relaties en machtsverhoudingen, die verbonden zijn met vormen van ongelijkheid, uitbuiting en verdrijving. Niet toevallig zijn er milieudenkers die een verband leggen tussen de uitbuiting van de natuur en van andere volkeren die niet tot de 'eigen cultuur' en ethische kring behoren. Als we 'cultuur afschaffen', normaliseren we dan niet, of nog preciezer, naturaliseren we dan niet de leegroef van de natuur en dus van de leefgebieden van heel wat andere culturen?

Misschien moeten we net intenser onze 'cultuur' in vraag stellen, wat deze produceert en met welke gevolgen? Als het zo is dat de mens voor het eerst de toekomst van de aarde maakt, dan doen we dat best op een zo verantwoord mogelijke wijze, gebruik makend van de wetenschappelijke inzichten over planetaire grenzen die we niet mogen overschrijden.

Samengevat: het is niet omdat we de tweedeling natuur/cultuur moeten verlaten, dat de termen natuur en cultuur in eenzelfde beweging zinloos of zinledig zijn. Het gevaar van ze van de hand te doen toont zich elke dag in de praktijk van landroof. Grote bedrijven en landen kopen onder meer in Afrika grote lappen land met het oog op de industriële productie van biobrandstoffen en exportvoedselgewassen. Dat die stukken grond waardevolle natuur bevatten, die er vaak al eeuwen in gebruik is door lokale gemeenschappen, wordt steevast genegeerd. Want de redenering is nog steeds dat natuur en de lokale gemeenschappen geen wettelijk recht kunnen opeisen, ze leven nog altijd in *terra nullius*. Wat uiteraard aanleiding geeft tot een groeiend aantal, soms gewelddadige, conflicten.

Grenzen aan de planeet

Met deze discussie zouden we vergeten vanwaar de term Antropoceen komt. Hij wijst erop dat de aarde niet enkel de mensen beïnvloedt, maar wij meer en meer de aarde. Dat is zoals gekend niet zonder gevolgen: de verstoring van cruciale systemen bedreigt het overleven van de mens. Dat is de heldere boodschap van het rapport *Planetary Boundaries*, waarin wetenschappers van het Stockholm Resilience Center erin geslaagd zijn op heldere wijze te communiceren over de grenzen aan de planeet. Het rapport brengt op overzichtelijke wijze in beeld hoe de groeiende impact van de mensheid leidt tot de verstoring van cruciale planetaire systemen. Dat doet het aan de hand van negen grenzen waaronder oceaanzuring, het mondiale

zoetwatergebruik en chemische vervuiling. En voor zeker drie grenzen (klimaatverandering, de stikstofcyclus en het verlies van biodiversiteit) zitten we ver in het rood, voorbij de *safe operating zone*.¹⁰ De planetaire grenzen zijn gekoppeld aan het Holoceen, volgens de auteurs de enige stabiele staat van de planeet die bij machte is de hedendaagse maatschappij te ondersteunen.¹¹ Als we de grenzen structureel overschrijden, komen we in een fundamenteel andere staat van de planeet terecht, denk aan een opwarming van de aarde van bijvoorbeeld 4°C en de onoverzienbare gevolgen daarvan.

Het Antropoceen betekent dat er geen veilig en gelukkig Westen meer is dat zich ontwikkelt op basis van het leegroven van de rest van de wereld om er dan nadien het afval te dumpen.¹² Ook de migratie vanuit Afrika is niet los te zien van zowel economische ontwikkelingen binnen ongelijke machtsverhoudingen als van de klimaatopwarming. Hoewel we nog altijd doen alsof, is er geen 'buiten' meer, geen leeg land. Dit betekent uiteraard niet, zoals hoger betoogd, dat we nu helemaal grenze-loos tewerk kunnen gaan. Ook met een zekere menselijke invloed zijn bijvoorbeeld het Amazonewoud en de Noordpool cruciale natuurlijke systemen die een belangrijke rol spelen in het behoud van een omgeving waarin de mens als soort kan gedijen. De invloed van de mens erkennen kan geen vrijgeleide zijn om heel de aarde te reduceren tot magazijn. Dit zou de kwaal uitroepen tot de kuur. Expansie kan dus niet langer het ordewoord zijn.

Naar een nieuw wereldbeeld: ECOPOLIS, van tweedeling naar verbondenheid

De filosofe Hannah Arendt stelde in de 20ste eeuw na de Tweede Wereldoorlog de fundamentele vraag of we als mensheid een bewoonbare wereld kunnen bouwen op de aarde. Het antwoord daarop in Europa was meer democratie, nooit meer honger en een sociale markteconomie gebaseerd op groei, efficiëntieverhoging en extractivisme.

In de 21ste eeuw staan we voor de afgrondelijke vraag of onze bewoonde wereld kan zonder een dragende aarde. Het nieuwe antwoord vergt een herdenken van onze democratie (de huidige vorm heeft het overschrijden van planetaire grenzen gefaciliteerd), het wereldwijd nastreven van sociale rechtvaardigheid (natuur- en mensuitbuiting gaan hand in hand) en een ecologische economie gebaseerd op efficiëntie.

Het Antropoceen plaatst ons dus voor een ongeziene uitdaging. Na vijfhonderd jaar expansie en verovering van zogenaamde wilde en lege delen van de wereld, heeft de westerse wereld nood aan een nieuw wereldbeeld. De aarde opvatten als een park dat we naar hartenlust inrichten, of als één groot hotel waarvan het enige probleem is dat we de thermostaat nog niet volledig onder controle hebben, getuigt van een nieuwe menselijke hybrisis.

Als er geen natuur is die niet geraakt is door de mens, en de mens meer is dan een culturele constructie, ligt de oplossing in het vervangen van het oude dualisme door een wereldbeeld dat we omschrijven als Ecopolis. De kern daarvan vormt de constante

In de 21ste eeuw staan we voor de afgrondelijke vraag of onze bewoonde wereld kan zonder een dragende aarde. Het nieuwe antwoord vergt een herdenken van onze democratie, het wereldwijd nastreven van sociale rechtvaardigheid en een ecologische economie gebaseerd op efficiëntie.

en dynamische interactie tussen de mens en zijn omgeving, in de wetenschap dat de aarde onvervangbaar is en onze natuurlijke habitat vormt. 'Eco' (of 'Oikos', zoals in ecologie) verwijst dan naar de levende wereld en de bredere omgeving waarin we onze beschaafde thuis, onze 21ste eeuwse democratische Polis bouwen. En deze Polis kan enkel floreren binnen planetaire grenzen, want een ecosysteem Aarde zonder de mens is iets waarnaar we niet kunnen verlangen. Tegelijk gaat dit over veel meer dan louter de materiële biofysische grenzen die cultuur mogelijk maken. De interacties tussen mens en natuur zijn rijk en veelvoudig, de natuur heeft ons veel meer te bieden dan louter grondstoffen en energie. Ze is ook de bron van esthetisch genoeg, plaats om tot rust en bezinning te komen.

In deze interactie zijn cultuur en natuur verbonden en behouden ze tegelijk een zekere autonomie. Kenmerkend bijvoorbeeld voor natuur is en blijft, hoewel steeds in meer of mindere mate beïnvloed en gekleurd door mensen, dat ze een zekere autonomie heeft tegenover alles wat menselijk is. Het is ook dat wat ons voor een deel aanspreekt, en wat we niet terugvinden in Disneyland.

Het overstijgen van het dualisme betekent dus niet het van de hand doen van de concepten 'natuur' en 'cultuur', maar juist de erkenning van de onlosmakelijke verbondenheid tussen mens en natuur. Er is dus niet zoiets als een 'lege natuur'. Als we bijvoorbeeld spreken over het Amazone regenwoud dan spreken we over een gebied waar al sinds mensenheugenis inheemse volken wonen. Tegelijk bestaat ook een Polis zonder natuur niet: steden kunnen waardevolle natuur bevatten, van verwilderde plekken, de vogels in mijn tuin tot het kleine bloempje dat gedijt tussen twee straatstenen.

En refererend aan de uitdaging die Arendt schetste, komt ook het nieuwe wereldbeeld niet zonder opdracht: het moderne westerse wereldbeeld herdenken betekent onze huidige vormen van democratie en economie in vraag stellen. Want het gaat hier niet over een luxedebat over ethiek waar we ons enkel op zondag hoeven over te buigen, eens we de serieuze zaken al in de rest van de week verricht hebben. Het is juist het omgekeerde.

Radicale democratie: van grensland naar zelfbegrenzing

Een eerste bouwsteen van Ecolpolis is het munten van een radicale democratie. De huidige democratie is duidelijk niet in staat gebleken de verovering van 'lege natuur' of de overschrijding van de planetaire grenzen tegen te houden. Sommige critici zoals Ugo Mattei argumenteren integendeel dat de westerse democratische rechtsstaat juist de tomeloze expansie en daarmee samenhangende machtsrelaties faciliteerde.¹³ Als we kijken naar de laatste dertig jaar, waar de neoliberale ideologie (gekenmerkt door liberalisering, deregulering en privatisering) juist de macht van grote bedrijven en financiële concerns vergrootte, staat het democratisch vermogen om te sturen fundamenteel onder druk. Daarbij hoort de vraag naar de hedendaagse rol van de staat: komt ze op voor de belangen van haar burgers, of is er sprake van een duopolie, waarbij de staat een tandem vormt met de markt die mensen en natuur buitenspel zet?

Hoog tijd dus om radicaal door te denken wat we verstaan onder democratie. Radicaal verwijst naar het Latijnse 'radix' of 'wortel', dus is het wijs om te kijken naar

de wortels van onze democratie. Daarbij belanden we bij de Oude Grieken, die de polis stichtten: deze democratische innovatie heeft als doel dat burgers autonoom en samen hun toekomst bepalen. Democratie betekent niet voor niets 'het heersen door het volk'. En autonomie, als kenmerk van burgerschap, staat op haar beurt voor 'de vrijheid om de eigen opgestelde wetten na te leven'. De vraag is wat dit in de 21ste eeuw kan betekenen.

Inspiratie hiervoor vinden we bij de Grieks-Franse filosoof Cornelius Castoriadis. Hij ziet het menselijk vermogen tot het in vraag stellen van bestaande sociale instellingen en verhoudingen vanuit de verbeelding van een andere wereld, als de kern van het vermogen tot verandering van de samenleving. Daarom is de uitbouw van een nieuw wereldbeeld en een daarbijhorende sociale verbeelding van een andere toekomst zo belangrijk.

Een democratie gebaseerd op autonomie en de kracht van menselijke verbeelding is in staat tot institutionele verandering. Al van bij de Grieken stelden kritische stemmen, de politieke filosofen, de vraag naar de geldigheid van de heersende normen. Ook verderop in de geschiedenis kennen we veel voorbeelden van dit gevecht voor de institutionele vertaling van de verbeelde vooruitgang op vlak van de autonomie van burgers, denk aan de Franse Revolutie en haar mensenrechten. Een louter representatieve democratie is hiervoor onvoldoende: ze doet net afbreuk aan het vermogen van elke burger om actief bij te dragen tot het bevragen van de huidige verhoudingen in de samenleving, het samen bijdragen tot de creatie van nieuwe, eigen wetten.

Voor Castoriadis hoort bij de creatie en evolutie van de democratie het perspectief van een ethiek van zelfbegrenzing, samen met de notie van bescheidenheid. De Griekse tragedies leren ons wat er gebeurt als grenzen overschreden worden: als we niet in staat zijn onszelf in de hand te houden, ligt een tragisch einde voor de hand. Deze kennis van het tragische inspireert de democratische ethos, die erkent dat het onmogelijk is om de gevolgen van ons handelen volledig te kennen of begrijpen. Daarom moeten we de kunst van zelfbeperking ontwikkelen. En zo krijgt vrijheid een nieuwe invulling: het is geen grenzeloos 'doen waar we zin in hebben', het gaat niet om de holle slogan *the sky is the limit*, het houdt het collectief en zelf bepalen van grenzen in waar we ons graag aan houden, of: *the limits are the sky*. Zonder grenzen is vrijheid zinledig. En in feite is dit iets wat we al kennen, zowel in het interpersoonlijke als op het vlak van de democratie. Elke gemeenschap heeft grenzen (taboes) die belangrijk zijn om de vrije ontwikkeling van elkeen te garanderen. En de grondwet functioneert in een democratie als een grens tegen het halsoverkop willen veranderen van de grondrechten van burgers.

De Griekse tragedies leren ons wat er gebeurt als grenzen overschreden worden. Deze kennis van het tragische inspireert de democratische ethos, die erkent dat het onmogelijk is om de gevolgen van ons handelen volledig te kennen of begrijpen. Daarom moeten we de kunst van zelfbeperking ontwikkelen.

Deze visie op de vitaliteit van de democratie, het vermogen tot vernieuwing, is cruciaal voor het Antropoceen. Nog nooit hebben we op deze wijze zelf gespeeld met de eindigheid van de mensheid, met zijn broze voortbestaan. Als we de toekomst willen in handen nemen, is het belangrijk om het belang van sociale capaciteit tot verbeelding te onderstrepen, niet zomaar zwevend in de lucht, maar wel heel concreet

bijdragend tot de creatie van nieuwe sociale structuren, nieuwe horizonten van collectieve zingeving.

Laat ons deze filosofische analyse meteen toepassen op de concrete realiteit verbonden met de ecologische uitdaging. In haar boek *No Time* beschrijft Naomi Klein het ontstaan van een nieuwe protestbeweging, vaak vanuit de plaatsen waar nieuwe ontginning van gas of olie is gepland:

'Uit het verzet tegen risicovolle en extreme extractie-activiteiten ontwikkelde zich een brede volksbeweging met netwerken over heel de wereld, die haar weerga binnen de milieubeweging nauwelijks kent. En we zouden het misschien zelfs helemaal geen milieubeweging moeten noemen, aangezien ze in de eerste plaats voortkomt uit de wens tot een andere vorm van democratie; een democratie die gemeenschappen werkelijk zeggenschap geeft over de hulpbronnen die het essentieelst zijn voor ons collectief overleven – gezond water, gezonde lucht en een gezonde bodem.'

Deze protestbeweging verbeeldt, precies zoals Castoriadis het bedoelt, een nieuwe collectieve verbeelding gebaseerd op andere instituties en vrijheid, opgevat als ont-plooiing die zelfbegrenzing inhoudt. Want deze beweging heeft als nadrukkelijke eis en slogan: *keep the oil in the soil*, met andere woorden, we stellen ons grenzen aan het gebruik van de beschikbare fossiele brandstoffen. En zo maakt ze al werk van een koolstofarme samenleving en wacht ze hiervoor niet op wat hun regeringsleiders al dan niet ondernemen.

Als Naomi Klein het relaas brengt van onder meer Canadese inheemse gemeenschappen die zich een toekomst verbeelden waarin we fossiele brandstoffen in de grond laten zitten, is dat niet om maagdelijke natuur (in de klassieke termen van natuurbeschermers) te beschermen. Het gaat dan om een andere relatie met hun leef-omgeving, het respect voor de valleien en landschappen waarin ze al eeuwen gedijen, het behoud van de visbestanden waarvan ze leven. En dit binnen een kader van een wereldwijde ecologische rechtvaardigheid, waarbij elke mens en gemeenschap recht heeft op een gelijk aarde-aandeel. Gelijkaardige verhalen vinden we terug bij de Indische Vandana Shiva, in Bhutan en op heel wat andere plekken in de wereld. Ze kiezen voor een toekomst zonder exponentiële expansie, waarbij de mens zich weer gaat inpassen in het cyclische van de natuur.

Economie van competitie en efficiëntie naar samenwerking en sufficiëntie

De impact van een krachtige sociale verbeelding, die in staat moet zijn nieuwe sociale instituties te inspireren, staat of valt met een andere economie. Want zorg dragen voor onze Ecopolis zonder ons grondstoffen-hongerig economisch systeem te wijzigen, is een oxymoron, net als brandend ijs. Als er geen leeg land meer is waar zomaar wat te halen valt, als we een dynamische relatie tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving nastreven, is het zaak om een goed leven te bouwen op een economie die niet langer groeit op een eindige aarde. We spreken dan van een balanseconomie, die in evenwicht is met wat mensen en planeet kunnen dragen. En een economie enkel gefocust op efficiëntie zal ons daar niet brengen, zoals het *rebound-effect* ons leert. Zo worden de auto's steeds zuiniger en dus efficiënter, maar we rijden er wel

meer kilometers mee, zodat de milieudruk blijft stijgen. Hetzelfde geldt voor huizen isoleren zonder koolstofintensieve activiteiten duurder te maken: als we met het uitgespaarde geld op citytrip gaan, verhoogt onze bijdrage tot klimaatverandering.

Werk maken van een balanseconomie gebaseerd op efficiëntie betekent het einde van de huidige eenrichtingseconomie gekenmerkt door ‘neem-maak-gebruik-werp weg’. En ook hier zien we het zich in de praktijk ontwikkelen, gebaseerd op nieuwe inspirerende ideeën die staan voor een cruciale omslag in onze collectieve verbeelding: van wegwerp naar circulair denken, van welvaart opgevat als individueel bezit naar het plezier van het gedeeld gebruik, van groeiwang naar welvaart zonder groei. Of van competitie naar samenwerking, zowel tussen mens en natuur als tussen mensen onderling. Het is intrigerend hoe burgers, verenigingen en academici hier politieke en economische hoofdspelers de weg wijzen. Met repair cafés tonen ze dat spullen in een kringloopeconomie zo lang mogelijk moeten meegaan.

Werk maken van een balanseconomie gebaseerd op efficiëntie, betekent het einde van de huidige eenrichtingseconomie: van wegwerp naar circulair denken, van welvaart opgevat als individueel bezit naar het plezier van het gedeeld gebruik, van groeiwang naar welvaart zonder groei.

Het concept van *urban mining* verandert de praktijk van mijnbouw volledig, als we alle gebouwen en spullen in de stad opvatten als de te ontginnen grondstoffen van de toekomst. En door spullen te delen ontstaat een economie die zich meer richt op dienstverlening (bijvoorbeeld van mobiliteit, denk aan autodelen) dan op eigen bezit.

De denkbeelden van radicale democratie – je toekomst zelf in handen nemen, ook op economisch vlak – krijgen hierbij een flinke boost met de nieuwe mogelijkheden van internet, denk aan de vele peer-to-peer-initiatieven zoals freecycle, de digitale versie van het nieuwe fenomeen van weggeefpleinen.

De belangrijkste uitdaging in onze collectieve verbeelding op het vlak van economie is ontgroeien (*degrowth*): hoe de eenvoudige realiteit dat de aarde niet groeit – heeft ze nooit gedaan en zal ze ook nooit doen – toepassen op de economische activiteit, nu er geen Grensland meer is. Dat is de zoektocht naar Welvaart zonder Groei, zoals onder meer Tim Jackson ze in zijn gelijknamig boek verricht. Dit is geen terugkeer naar een romantisch verleden, maar een transitie naar een nieuwe toekomst, waarin we de opgebouwde wetenschappelijke en technologische inzichten verder inzetten, maar dan in functie van de uitbouw van een balanseconomie.

Een nieuw verhaal voor Europa

Ongeveer vier eeuwen geleden ontstond in Europa langzaam maar zeker het moderne westerse wereldbeeld. Het leidde met vallen en opstaan tot grootse verwezenlijkingen, van individuele emancipatie in een rechtsstaat over sociaaleconomische rechten, het samengaan van vrijheid met bestaanszekerheid in heel wat landen, de toegang tot degelijk onderwijs, de autonomie van wetenschap en kunsten. Alle delen buiten Europa kregen hun deel van de Europese nieuwsgierigheid en ook wel veroveringsdrift. Vanuit het dualisme mens/natuur werd elke *wildigheid* opgevat als bedreigend, de natuur diende bedwongen te worden, door conquistadores en cowboys. Welvaart werd opgebouwd op basis van roofofbouw van de natuur en andere gemeenschappen.

Terwijl meer en meer landen de moderne economische aanpak gebaseerd op competitie en massaconsumptie overnemen, lijkt Europa op het einde van haar verhaal te zijn gekomen. Niet toevallig spreken we van het oude continent. En jammer genoeg bevestigt de aanpak van de recente financieel-economische crisis, en niet het minst van de Griekse crisis, dit gevoel van inhoudelijke leegte. Buiten een krampachtige poging om de economische motor van de 20ste eeuw weer op gang te krijgen op basis van een soberheidsbeleid, is er weinig ruimte voor innovatieve trajecten naar een duurzame toekomst.

Onze taak is het Oude Continent te doen heropleven met een Nieuw Verhaal. Een wereldbeeld dat vertrekt van verbondenheid, dynamische interactie, tussen groepen mensen onderling, en tussen de mens en de natuur. Hierbij hoort ook samenwerking, coöperatie, als organisatieprincipe, tegenover het concurrentie – en competitieprincipe dat de huidige samenleving structureert.

De hoger geschetste nieuwe ontwikkelingen, met als overkoepelend begrip Ecopolis, kunnen de bouwstenen zijn voor een nieuw toekomstverhaal, ontwikkeld door een groeiend aantal Europese burgers van onderuit. En het kan meteen tijdens de ontwikkeling in dialoog gaan met andere groepen in de wereld. Want als ons leefmilieu in het Antropoceen de aarde is geworden, ruilen we best onze eigen voorkeuren in voor een mondiaal patriottisme, zoals de Franse filosoof Edgar Morin bepleit.¹⁴

Onze taak is het Oude Continent te doen heropleven met een Nieuw Verhaal. Een wereldbeeld dat vertrekt van verbondenheid, dynamische interactie, tussen groepen mensen onderling, en tussen de mens en de natuur. Hierbij hoort ook samenwerking, coöperatie, als organisatieprincipe, tegenover het concurrentie- en competitieprincipe dat de huidige samenleving structureert.

De hoger geschetste nieuwe ontwikkelingen, met als overkoepelend begrip Ecopolis, kunnen de bouwstenen zijn voor een nieuw toekomstverhaal, ontwikkeld door een groeiend aantal Europese burgers van onderuit. En het kan meteen tijdens de ontwikkeling in dialoog gaan met andere groepen in de wereld. Want als ons leefmilieu in het Antropoceen de aarde is geworden, ruilen we best onze eigen voorkeuren in voor een mondiaal patriottisme, zoals de Franse filosoof Edgar Morin bepleit.¹⁴

In dit nieuwe wereldbeeld is er geen menselijke cultuur die losstaat van haar natuurlijke omgeving, geen mens zonder vruchtbare moeder, en voelen we ons verbonden met de natuur die finaal de menselijke wereld draagt, als we haar niet te sterk verstoren uiteraard. Anderzijds betekent dit helemaal niet dat we niet langer ingrijpen in de natuur. Dat had Aldo Leopold, Amerikaans natuurbeschermer en verdediger

van een *Land Ethics*, al goed begrepen als hij midden vorige eeuw in *A Sand County Almanac* schreef dat 'de beste definitie van een natuurbeschermer niet met een pen maar met een bijl wordt geschreven: het gaat over wat de persoon denkt tijdens het kappen, of tijdens de beslissing wat te kappen. Een *conservationist* is iemand die zich in alle bescheidenheid bewust is dat hij met elke kap van een bijl zijn handtekening schrijft op het gezicht van het land.'

Vandaag gaat het niet meer om de impact van een bijl op een veld, maar van een geglobaliseerde economie op de hele aarde. De opdracht is terug te keren naar een economie binnen de planetaire grenzen, niet louter omdat het nu eenmaal voor ons overleven nodig is, maar omdat die zelfbeperking juist de bron is van onze vrijheid tot verdere ontplooiing. Het is een toekomsttraject waarbij we wat waardevol is aan de Europese beschaving cultiveren en tegelijk afscheid nemen van een welvaartsidee gestoeld op steeds meer (spullen, economische groei).

Daarbij moeten we niet, zoals in het oude *Frontierland* het geval was, andere culturen negeren of verjagen, maar ons juist openstellen voor wat we van hen kunnen leren. Want zoals Naomi Klein concludeert in haar boek:

'De Westerse cultuur van na de Verlichting biedt ons geen routekaart naar een manier van leven die niet gebaseerd is op een extractivistische, niet-wederkerige relatie met de natuur.'

Met een open blik kijken wat andere culturen ons leren, waar de interactie met de natuur nog veel intenser is, is dus eerder een opdracht dan een mogelijkheid. Een van de inspirerende concepten die dit mogelijk maakt, is *Buen vivir* uit Latijns-Amerika. Traditionele gemeenschappen in de Andes keren zich tegen de westerse cultuur van groei, ontwikkeling en kapitalisme. Vanuit hun concept van *buen vivir* gaan ze op zoek naar alternatieven op basis van inheemse tradities, om zo mogelijkheden te verkennen voorbij de moderne Eurocentrische traditie. *Buen vivir* gaat over levenskwaliteit, maar dan holistisch opgevat: welzijn is enkel mogelijk in een brede gemeenschap die ook de natuur omvat. Het gaat om verbondenheid en zich verbonden weten. Het is ook een dynamische visie, die voortdurend in beweging is. Deze radicaal andere, meer holistische visie op het goede leven is ondertussen opgenomen in de grondwet van Ecuador. Hiermee zijn niet alle problemen opgelost, zoals ook een van de voortrekkers hiervan Alberto Acosta aangeeft, maar het verdiept het debat over de toekomst van een samenleving op fundamentele wijze.¹⁵ De 'mentale infrastructuur' van een samenleving veranderen is dan ook geen vrijblijvende of louter filosofische discussie, het gaat om het bouwen van nieuwe instituties en infrastructuren, zoals de invulling van eigendomsrecht, de rol van geld enzovoorts.

Om het Nieuwe Verhaal op te bouwen, hoeven we ons niet enkel te richten naar andere culturen, ook onze eigen geschiedenis is een bron van inspiratie. We kunnen, zoals Castoriadis deed, als een parelduiker duiken naar de rijke bodem van onze eigen geschiedenis op zoek naar gemeenschappen die vanuit hun sociale verbeelding nieuwe praktijken en instituties tot stand brengen. Castoriadis kwam daarbij uit bij de polis van Athene. Complementair is het goed erop te wijzen dat de moderniteit en haar instituties zoals de natiestaat ons hebben afgesneden van andere bronnen uit onze eigen beschaving, en meer specifiek de *commons*. Dit begrip verwijst naar het gezamenlijk *zorgzaam beheer* door groepen van een *gemeengoed*, op basis van duidelijke *regels*. Het gaat dus om instituties die opgebouwd zijn buiten markt en staat. Onderzoek leert bijvoorbeeld dat weidegronden in de buurt van Ieper van de middeleeuwen tot in de 19de eeuw op deze wijze beheerd werden, tot dat de jonge Belgische natiestaat bij wet enkel nog publieke en private eigendom erkende.¹⁶

Het is opvallend hoe deze historische lijn van de *commons* nu herontdekt wordt en de nieuwe burgerbewegingen inspireert. Denk aan initiatieven op vlak van stadslandbouw, *open source software* en kennisinstituties als Wikipedia. Deze beweging houdt de belofte in van een creatief, verbeeldend, kritisch moment van de huidige tijd. Castoriadis leert ons dat menselijke pogingen om zichzelf autonoom uit te drukken via sociale verbeelding een belangrijke historische kracht vormen. Het houdt een voortdurende zoektocht naar autonomie in en het kritisch bevragen van de bestaande maatschappelijke instituties. Als we kijken naar de westerse geschiedenis na de Tweede Wereldoorlog, was drie decennia lang de overheid het dominant organiserend principe, de dertig jaar daarop werd de markt het dominant principe met competitie als leidraad. Is nu niet de tijd gekomen om Europa een elan te geven met een Verhaal met de *commons* als inspirerend principe, in synergie met publieke dienstverlening en markten binnen een democratisch kader? Van competitie naar samenwerking. De burgers en organisaties die hier het voortouw nemen, zien zich geplaatst voor een dubbele uitdaging: opnieuw zelf

‘civiele instituties voor collectieve actie’ opbouwen, in samenhang met het ontwikkelen van een wereldbeeld waarin de Westerling zich verbonden voelt met de natuur, er zich niet buiten plaatst.

Deze openheid naar andere culturen en de herontdekking van eigen culturele bronnen heeft niets te maken met cultuurrelativisme, integendeel. Zoals de Nederlandse filosoof Ton Lemaire mooi verwoordt, is het koesteren van de kritische kijk, de twijfel, juist onderdeel van het Europese gedachtengoed. Het sluit aan bij de emancipatorische voorkant van de Europese verlichtingsidealen, terwijl het afscheid neemt van een onmatig antropocentrisme van de achterkant.

Dit is de nieuwe wildernis die we moeten verkennen

De hoger geschetste bouwstenen van Ecopolis vormen de nieuwe wildernis voor de moderne Europese mens. Ons Grensland is nu de oefening om oude ideeën los te laten en nieuwe culturele dromen te ontwikkelen tot een krachtige sociale verbeelding die leidt tot nieuwe instituties.

Mocht het woord niet zo beladen en versleten zijn, dan ligt de echte opdracht in de ontwikkeling van een postmoderniteit. Als we het dualisme natuur/cultuur kunnen overstijgen, is er bijvoorbeeld geen verschil meer tussen het wereldwijd beschermen van de biodiversiteit en het respecteren van de leefomgeving van lokale gemeenschappen (die trouwens geen enkele verantwoordelijkheid dragen voor de klimaatverandering). En zo’n verantwoordelijkheidsethiek is niet bedoeld voor enkel de zondag, maar brengt duidelijke opdrachten met zich mee: het vervangen van extractivisme door efficiëntie, van het exponentiële door het circulaire, van neokolonialisme door democratische zelfbeperking. Het gaat over het maken van duidelijke keuzes, zoals de Desinvest-beweging toont (investeringsgeld weghalen uit de fossiele brandstoffenindustrie) of Europese steden die, los van hun regeringen, ervoor kiezen om klimaatneutraal te worden.

Deze nieuwe weg heeft niets te maken met een nostalgische terugkeer naar vroeger. Een sprekend voorbeeld hiervan is de Paiter-Surui-stam in het Braziliaanse Amazonegebied. Hun eerste contact met de buitenwereld was in 1969, en leidde tot dodelijke ziektes en ontbossing. Almir, het huidige stamhoofd van deze oorlogsstam, besloot echter pijn en boog om te ruilen voor het internet om hun toekomst veilig te stellen. Het regenwoud waarin ze leven en hun cultuur vormen daarbij een onlosmakelijk geheel. Door leden van de stam op te leiden om computers, gps-technologie en camera’s te gebruiken, tonen ze via Google Earth de kwaliteiten en bedreigingen (illegale houtkap) van hun gebied aan heel de wereld. De Paiter-Surui hebben nu heel hun leefgebied in kaart gebracht inclusief de biodiversiteit en densiteit van het woud. En met succes, satellietbeelden tonen op verbijsterende wijze hoe het woud ten oosten en zuiden van hun gebied helemaal gerooid werd de laatste twintig jaar, terwijl ze zelf een 50-jaren plan ontwikkelden om hun woud te bewaren door het op de juiste wijze te gebruiken. Alle illegale houtkap is nu verdwenen uit het gebied, zelf ontwikkelen ze een programma van herbebossing. Het is een intrigerend verhaal, hoe de Paiter-Surui high tech gebruiken om hun ‘wildernis’, die ook hun thuisland is, succesvol te beschermen.

Maar ook in Europa zien we inspirerende en onverwachte evoluties. Als de nieuwe wildernis verkennen betekent dat we oude ideeën loslaten, dan is mobiliteit een boeiend terrein. Tot twintig jaar geleden was een belangrijk cultureel principe van de westerse cultuur ‘mijn auto is mijn vrijheid’. We herstructureerden (inclusief

verwoestten) doorheen de 20ste eeuw onze samenleving op maat van de auto, van grootse valleien, nu vol met autosnelwegen, tot de steden waar volkswijken en historische gebouwen plaats ruimen voor asfalt, viaducten en parkings.

Onmerkbaar eerst, heeft de sociale verbeelding nieuwe paden ingeslagen. In heel wat Europese steden, net zoals in Australië en de Verenigde Staten trouwens, rijden jonge mensen minder autokilometers of vinden meer en meer jongeren het zelfs helemaal niet meer relevant voor hun levenskwaliteit om een rijbewijs te halen. En dat is een mooie vorm van vrijheid door zelfbeperking: door zich de kost en last van een auto te besparen, kunnen ze bijvoorbeeld een dag minder werken en in hun toegenomen autonome tijd zelf nieuwe initiatieven opstarten. Ze verplaatsen zich samen met het openbaar vervoer en hebben zo veel meer onderlinge contacten. Niet toevallig zijn het dezelfde jongeren die volop het aloude maar tegelijk toekomstgerichte terrein van de *commons* verkennen en verruimen. Niet toevallig zijn zij het ook die zich engageren in stadslandbouw en voedselteams en het voortouw nemen in het herontdekken van onze verbondenheid met de natuur.

Bio

Dirk Holemans is coördinator van Denktank Oikos en hoofdredacteur van Oikos Tijdschrift.

Eindnoten

1. Dit artikel is de herwerkte tekst van de presentatie gegeven op de openings sessie van de Green Week 2015 van de Europese Commissie. De auteur wenst Jan Mertens, Jef Peeters en Stijn Neuteleers te danken voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Zie <http://en.wikipedia.org/wiki/Frontierland>
3. Zie <http://www.harrystaut.fr/2005/11/la-technique-2eme-partie-lhomme-devient-maitre-et-possesseur-de-la-nature/>
4. In dit systeem zijn wetenschap, technologie en kapitalisme verstrengeld en versterken ze elkaar; het systeem heeft een eigen dynamiek, door niemand gepland, maar evenmin gecontroleerd. Zie E. Vermeersch, *De Ogen van de Panda*, 1988.
5. Zie <http://clasarchive.berkeley.edu/Events/fall2007/10-08-07-nadermattei/index.html>
6. Zie o.m. A.M. Foley *Terra Nullius: The Aborigines in Australia*, Salve Regina University, http://digitalcommons.salve.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=pell_theses
7. Zie voor een overzicht van de verschillende vormen van framing van de term Antropoceen: https://www.academia.edu/12016148/FRAMING_THE_ANTHROPOCENE_THE_GOOD_THE_BAD_AND_THE_UGLY
8. Bekende pleitbezorgers van deze pragmatische kijk op het verdwijnen van de natuur zijn Ted Nordhaus en Michael Schellenberg met hun boeken *Death of Environmentalism* (2004) en *Breakthrough: from the Death of Environmentalism to the Politics of Possibility* (2007). Voor een kritische kijk op deze Antropoceen-boosters vanuit de hoek van milieubescherming, zie <http://www.independentsciencenews.org/environment/anthropocene-boosters-and-the-attack-on-wilderness-conservation/>
9. Zie o.m. M. Dumortier, 'Novel ecosystems: een eldorado voor de plastic panda', *Oikos* 63, 4/2012, 85-88.
10. De negen grenzen zijn: climate change, ocean acidification, biodiversity loss, nitrogen and phosphorous flows, ozon depletion, global freshwater use, land system change, atmospheric aerosol loading, chemical pollution. Zie: <http://www.stockholmresilience.org/21/research/research-news/1-15-2015-planetary-boundaries-2.0--new-and-improved.html>
11. Een inleiding tot het rapport vind je in Mertens J, 'Leven binnen planetaire grenzen', *Oikos* 73, zomer 2015.
12. Het is niet omdat nieuw geïndustrialiseerde landen hetzelfde pad bewandelen, dat deze analyse niet meer zou kloppen.
13. Zie het boek met de sprekende titel *Plunder: When the Rule of Law is Illegal* van U. Mattei en L. Nader, 2008, Wiley-Blackwell.
14. Morin E. *De Weg. Handreikingen voor een andere toekomst*, Uitgeverij Van Gennep, 2012.
15. <http://www.mo.be/interview/alberto-acosta-dit-is-geen-revolutionair-proces-meer>
16. Tine De Moor, 'Conceptual Clarification, in *The Commons: (co)managing commonly owned resources*. Proceedings of the symposium of 9 March 2012, Brussels, Oikos/Etopia/GEF.